

הרב הראל דביר
יד בנימין

ראיית הראי"ה קוק לשיטת הרמב"ם במניין חוטי התכלת בציצית

א. פתיחה

נחלקו הראשונים במניין חוטי התכלת בציצית, ושלוש שיטות הן: א. לשיטת הרמב"ם (הל' ציצית א, ו) וסיעתו, יש לצבוע בתכלת רק **חצי חוט** מתוך ארבעה חוטים שלמים, דהיינו חוט מתוך שמונה (להלן: 'ראש חוט'). ב. לשיטת הראב"ד (בהשגה על הרמב"ם שם) וסיעתו, יש לצבוע **חוט שלם** מתוך ארבעה. ג. לשיטת רש"י (מנחות לח ע"א ד"ה התכלת) ותוספות (ברכות ט ע"ב ד"ה אלא) וסיעתם, יש לצבוע **שני חוטים שלמים** מתוך ארבעה.

בשנים האחרונות התקיים דיון נרחב למדי בסוגיה זו, והובאו עשרות ראיות ומקורות לשיטות השונות.¹ במאמר זה אדון בראיה ישנה-חדשה שנכתבה על ידי הראי"ה קוק זצ"ל בפנקס בשם 'מציאות קטן'. פנקס זה, המכיל 459 סימנים של

¹ מאמרים רבים בנושא זה התפרסמו בקובץ 'והיה לכם לציצית' לאורך השנים: הרב זלמן נחמיה גולדברג, בדיון מספר חוטי התכלת בציצית, גיליון א (תשס"ז) עמ' ז-יג; הרב שלמה טייטלבוים, בענין מספר חוטי התכלת בציצית, גיליון ב (תשס"ח) עמ' נח-סו; הרב שלמה קושלבסקי, ביאור דברי בעל ה'לב העברי' במניין חוטי תכלת שבציצית, גיליון ד (תש"ע) עמ' יב-יד; הרב ישראל כהן, מספר חוטי התכלת בציצית, שם עמ' טו-כח; הרב אברהם ישעיהו רפמן, בעניין מספר חוטי תכלת בציצית, שם עמ' כט-מו; הרב י"מ טופורוביץ והרב א"י רפמן, עוד במספר החוטים – תגובה למי שכתב לעשות כתוס', שם עמ' מז-נו; הרב משה סוליש, בעניין מספר החוטים – תגובה למי שכתב לעשות כראב"ד, גיליון ה (תשע"א) עמ' סז-עא; הרב משה מרדכי קארפ, תשובה בעניין מספר חוטי התכלת בציצית, גיליון ו (תשע"ב) עמ' ז; הרב א"י רפמן, משובב נתיבות, שם עמ' קיא-קלד; הרב ישראל מאיר בוגרד; גרסת הספרי בחוטי תכלת, בפ' שלח ובפ' כי תצא, גיליון ז (תשע"ג) עמ' לו-מח; הרב דוד עטון, ביאור ובירור שיטת הרמב"ם במנין חוטי התכלת, גיליון ט (תשע"ה) עמ' נו-עב. יעוין עוד בדברי מו"ר בטל חיים ציצית ותפילין, סי' ח; וכן בקונטרסים: גדלים תעשה לך (ללא מקום ותאריך הדפסה), רמוני תכלת (ירושלים תשע"ו) [במהדורה זו שינויים משמעותיים ממהדורת תשע"ה].

חידושי תורה בכל מקצועותיה, נכתב על ידי הראי"ה בתקופת כהונתו כרבה של זיימל שבליטא (תרמ"ח-תרנ"ו, גילו של הראי"ה בשנים אלו היה 23-31 שנים).² בתקופה זו התפרסמו שלושת ספרי התכלת של האדמו"ר מראדזין, ר' גרשון חנוך ליינר.³ החיבור 'פתיל תכלת' הגיע לידי הראי"ה קוק, ובעקבות עיונו בו הוא כתב את ראייתו בפנקסו (סי' צו). למיטב ידיעתי, ראייה זו עדיין לא נידונה מלבד בדברי הראי"ה, ואקווה שמאמר זה יתרום את חלקו להעלאתה על שולחן מלכים.

ב. ראיית הראי"ה קוק וביאורה

כתב הראי"ה:

בא לידי קונטרס פתיל תכלת,⁴ על ענין המצוות תכלת בזמן הזה. והנה באמת ברמב"ם הלכות ציצית (ב, א) משמע שחילזון אינו מעכב ועיקר העיכוב שיהיה דומה לרקיע ויהיה לעד בצבעונו, וצ"ע.⁵

² הפנקס נדפס בשלמותו לראשונה בשנת תשע"ח, בהוצאת 'מאבני המקום' ו'מגיד' (אורכו תרמ"ז עמודים, מלבד המבוא). רבים מהסימנים פורסמו בעבר על ידי הרצי"ה ואחרים במסגרת הוצאת ספרי הראי"ה לאור, אך סי' צ"ו שבו הראייה המדוברת אינו ביניהם, והוא נדפס לראשונה במהדורת תשע"ח.

³ שפוני טמוני חול, ורשה תרמ"ז; פתיל תכלת, ורשה תרמ"ח; עין התכלת, ורשה תרנ"א. תרנ"א היא גם שנת פטירתו של האדמו"ר מראדזין.

⁴ כאן כתבו המהדירים: "קונטרס 'מאמר שפוני טמוני חול' מאת האדמו"ר מראדזין שהופיע בורשה בשנת ה'תרמ"ז. חלקו השני 'מאמר פתיל תכלת' נדפס בלובלין בשנת ה'תרס"ד". מדברים אלו עלול להיווצר רושם מוטעה כאילו כוונת הראי"ה לחיבור שראה אור לראשונה בתרס"ד, בהיותו רבה של יפו! אמנם כאמור בהערה הקודמת, מאמר פתיל תכלת נדפס לראשונה בוורשה תרמ"ח, ונראה בפשטות שמהדורה זו (שלא נזכרה בהערה) היא שהגיעה אל הראי"ה ועמדה לנגד עיניו, ואכן הדברים שמזכיר הראי"ה לקמן בענין מניין חוטי התכלת מופיעים שם, בפרט ו (הכיתוב להלן 'פרק ו' הוא הוספת המהדירים, ובמקור חילק האדמו"ר מראדזין את דבריו ל'פרטים').

⁵ נושא זה לא נידון במאמר הנוכחי, והדברים צוטטו לשם הבנת ההקשר. מכל מקום, בהמשך להערה הקודמת אציין כי לא מצאתי ב'פתיל תכלת' התייחסות לשאלה זו, שבה עסק האדמו"ר מראדזין באריכות ב'שפוני טמוני חול', אות ב. ייתכן שדברי הראי"ה הללו לא נכתבו כתגובה לדברי האדמו"ר מראדזין, ועוד ייתכן שלפני הראי"ה עמדו שני החיבורים יחד. יש להוסיף כי שני עותקים מ'פתיל תכלת' מהד' תרמ"ח המצויים בספריות כיום, אכן כרוכים יחד עם 'שפוני טמוני חול' מהד' תרמ"ז: האחד בספרייה הלאומית בירושלים (ספריית שלום 3598),

ועל דבר מנין חוטי התכלת, שצדד שם (פרק ו) לדעת הרמב"ם, לענ"ד גם מדברי הגמרא (מנחות לט ע"א) דאמר רבה שמע מינה קשר העליון דאורייתא, מוכרח כדברי הרמב"ם לכאורה, שהרי אנו קיימא לן גם בלבן קשר העליון דאורייתא בודאי לענין כמה דברים, וזה עיקר העשיה, שהרי אם קשר העליון קשרו עד שלא פסק ראשי חוטיין, פסל (סוכה יא ע"א), ובהכנסה לבד כשר.

ולכאורה זו מנלן, כיון שעיקר ההוכחה משריותא דכלאים (מנחות ה ע"ב), דלמא רק אתכלת קפיד קרא שיהיה מקושר ולא אלבן, וממילא הכרח להתיר כלאים, דלבן אינו מוכרח כלל לכלאים, וכיון שהוא חידוש ואין לך בו אלא חידושו, וזה גם שענין פתיל כתוב בתכלת והוא משמע לשון קישור וחיבור.

אבל לדברי הרמב"ם (הל' ציצית א, ו), החוט אחד תכלת ולבן, וממילא בקשר גם הלבן גם התכלת ומהתורה חוט אחד סגי, שמע מינה דבעי קשירה ללבן גם כן.

נראה שביאור דבריו הוא כך: מכך שהקביעה שקשר עליון דאורייתא התקבלה להלכה אף בציצית שאין בה תכלת מוכח כדברי הרמב"ם. וזאת משום שאי איתא שיש יותר מראש חוט תכלת אחד, אזי היה מקום להבין שקשר עליון דאורייתא הוא רק **מכוח היותו קשר של שני ראשי חוטי תכלת**, וממילא כשאין תכלת אין הוא מדאורייתא. ומכיוון שאין אומרים כן, בהכרח שיש רק ראש חוט אחד בצבע תכלת, ואז גם כשיש תכלת, הקשר כולל בהכרח גם חוט לבן.

והאחר בספריית הרמב"ם בתל אביב. עם זאת, שני הספרנים (יובל דה-מלאך והרב אבישי אלבוים, בהתאמה) שיערו לפי מראה העותקים שהכריכה המשותפת לא נעשתה בבית הדפוס המקורי, אלא על ידי מאן שהוא לאחר מכן. על כל פנים, אין בכך כדי לשלול את האפשרות שגם אל הראי"ה הגיעו שני הספרים כשהם כרוכים זה בזה. תודתי נתונה לשני הספרנים על עזרתם ועל חוות דעתם.

והנה, במציאות קטן ציינו המהדירים למנחות ה' ע"ב כמקור לשריותא דכלאים.⁶ אולם נראה שעיקר כוונת הראי"ה אינו לדברי הגמרא בדף ה', שהרי שם רק נאמר: "מה לכלאים שכן הותרו מכללן אצל הדיוט בציצית", ותו לא, ואין כאן "הוכחה משריותא דכלאים" אלא רק את עצם שריותא דכלאים, אלא שכוונתו לדברי הגמרא במנחות לט ע"א שאליהם כבר ציין בתחילת דבריו, וכך נאמר שם:

ואמר רבה, שמע מינה: קשר עליון דאורייתא. דאי סלקא דעתך דרבנן, מאי איצטריך למישרי סדין בציצית? פשיטא, התוכף תכיפה אחת אינו חיבור! אלא שמע מינה: דאורייתא.

מדברי הגמרא הללו עולה שהמקור לכך שקשר עליון דאורייתא הוא שריותא דכלאים, דהיינו היתר כלאים בציצית. חוט התכלת עשוי צמר, כלשון רש"י (מנחות לח ע"א ד"ה תכלת): "תכלת – צמר צבוע", ואילו "סדין הוא טלית של פשתן" (פסיקתא זוטרתא במדבר קיג, ב), והיתר הכלאים מלמד שנעשה קשר, שאם לא כן לא היה בדבר איסור כלאים ולא היה צורך בהיתר.

על גבי זה הוסיף הראי"ה וטען שאלמלא ההנחה שיש רק ראש חוט אחד בצבע תכלת, היה אפשר להבין שהתורה ציוותה לעשות קשר דווקא בשני (או בארבעת) ראשי התכלת, וממילא כשאין תכלת אין קשר עליון דאורייתא. ורק לפי הרמב"ם יש הכרח להבין שהקשר העליון ביסודו מתייחס גם לחוטי הלבן.

ג. דיון בדברי הראי"ה

והנה, לכאורה יש לדון בראיה זו משלושה היבטים:

א. מלבד זאת, יש מקום לדון על האפשרות שהעלה הראי"ה, שקשר עליון נצרך מדאורייתא רק בתכלת, ועל שלילתה לאור שיטת הרמב"ם. לכאורה הסברה הפשוטה מורה שכאשר נפסק שהתכלת אינו מעכב את הלבן, ממילא נכללה בכך הקביעה שכל דיני ציצית הנוהגים כשיש תכלת נוהגים גם כשאין תכלת, ובכללם

⁶ תודתי לרב הראל כהן, מנהל הוצאת 'מאבני המקום', על הכירור בעניין זה.

דיני אורך החוטים, מניין החוליות, גודל הבגד החייב בציצית, דיני לילה וכסות לילה, ושאר דיני ציצית. ומהיכא תיתי לומר שדווקא הצורך בקשר עליון לא יחול כשאין תכלת?

ב. ועל כל פנים, אם אכן יש סיבה לפקפק בצורך בקשר עליון כשאין תכלת, לכאורה הפקפוק יתקיים גם לשיטת הרמב"ם. שהרי אם אכן יש מקום לומר שהתורה הצריכה קשר עליון דווקא כשיש תכלת, הרי שיש מקום לומר זאת גם לשיטת הרמב"ם שראש חוט אחד בלבד צבוע תכלת. דלעולם אימא לך שהקשר העליון נצרך דווקא בגלל אותו ראש חוט, ובטל בהיעדרו, ואם כן, אין מכאן הוכחה "דבעי קשירה ללבן גם כן".

ג. הראי"ה הוכיח שיש רק ראש חוט אחד בצבע תכלת, כדי להכריח שכבר בהיתר כלאים הבסיסי יש ללבן חלק ביצירת הקשר דאורייתא. אך לכאורה ההבנה הפשוטה היא שקשר עליון הוא קשר הכולל את כל שמונת ראשי החוטים, ובכללם כל חוטי הלבן. ואם כן, אם באנו למצוא אפשרות שחוטי הלבן יהיו חלק מהקשר, הרי שאפשרות זו קיימת ועומדת לפי כל השיטות במניין חוטי התכלת. וכן העירני מדנפשיה בני בכורי אורי נ"י.

נראה שיש להביא פנים מסבירות מדברי הראשונים להבנה שקשר עליון הוא של כל שמונת ראשי החוטים. רש"י (מנחות שם ד"ה קשר) כתב: "ולהכי נקט עליון, משום דאי לא עביד אלא חד קשר, בסופו עביד ליה, שמקיים את הגדיל כולו". וכך כתב גם המיוחס לרשב"א (שם ד"ה קשר): "ולכך נקט עליון, משום דמאן דלא עביד אלא קשר אחד בסופו עביד ליה, שמקיים את הגדיל כולו. דאורייתא, פירוש, ואפילו יכול לכוון יפה ולהתקיים בלא קשר יום או יומים פסולה". ומפורש יותר כתב בתוס' רי"ד (מנחות שם): "קשר עליון דאורייתא. פירוש, לכל הפחות צריך לקשר אילו שמנה חוטין קשר אחד". וכך עולה גם מדברי המיוחס לר"ן (סנהדרין פח ע"ב ד"ה אי): "שהחוליות אינן חיבור כל שאין בהם קשר, לפי שמעצמן הן ניתרות; הלכך אי קשר עליון לאו דאורייתא, לא איצטרך רחמנא למשרי כלאים בציצית". וכן נראה מפשטות דבריהם של ראשונים רבים נוספים שקשר עליון דאורייתא היינו קשר של כל חוטי הציצית, דהזכירהו בפשטות ולא צמצמהו לשני חוטים בלבד. וכן מנהג זמננו, שקושרים

את כל שמונת החוטים, ארבעה על ארבעה.⁷

יתרה מזו, בגמרא (סנהדרין פח ע"ב - פט ע"א) נאמר בנוגע לזקן ממרא: אמר רבי אלעזר אמר רבי אושעיא: אינו חייב אלא על דבר שעיקרו מדברי תורה ופירושו מדברי סופרים, ויש בו להוסיף, ואם הוסיף גורע. ואין לנו אלא תפילין אליבא דרבי יהודה... והאיכא ציצית, דעיקרו מדברי תורה ופירושו מדברי סופרים, ויש בו להוסיף, ואם הוסיף גורע! בציצית מאי סבירא לן? אי סבירא לן דקשר העליון לאו דאורייתא – האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי, ואי סבירא לן דקשר העליון דאורייתא – גרוע ועומד.

הרי מבואר בגמרא שאם נוקטים שקשר עליון דאורייתא, משמעות הדבר היא שמשעה שנקשר קשר עליון, הציצית כבר בגדר "גרוע ועומד". ובהכרח כוונת הגמרא לומר שהחוט הנוסף שהוסיף הזקן שלא כהלכה נמצא גם הוא בתוך הקשר העליון, ולכן הציצית כבר חשובה גרועה ועומדת. ומוכח אפוא שקשר עליון ביסודו כולל את כל חוטי הציצית, עד כדי כך שברור מאליו שהוא כולל גם את החוטים הנוספים שהוסיף הזקן.

עלה בידינו שההבנה העיקרית בדין 'קשר עליון דאורייתא' היא שצריך מדאורייתא לקשור את שמונת ראשי חוטי הציצית זה בזה. ובפשטות, דין זה אינו תלוי במציאות התכלת, ונוהג מדאורייתא גם כאשר אין תכלת ומקיימים את המצווה בשמונת ראשי חוטי לבן.

מכיוון שכך, נמצא שדין זה תואם בין לשיטת הרמב"ם שרק ראש חוט אחד צבוע בתכלת, בין לשיטת הראב"ד שחוט שלם צבוע בתכלת, ובין לשיטת רש"י ותוספות ששני חוטים שלמים צבועים בתכלת.

⁷ והדבר מוסכם אף על הנוהגים לעשות רק כריכות ללא קשר, שהרי הם סוברים הכריכה עצמה חשובה קשר, וכדברי הרב קאפח (ביאורו למשנה תורה הל' ציצית א, ז הערה טז): "התם על הידוק קשר החוליא העליונה מדובר", שהוא הוא הקשר העליון. ויעוין עוד בזה בשו"ת טל יוסף (סי' סג, ובהערה שם). ונמצא שגם לשיטתם, הקשר העליון שייך לכל שמונת ראשי החוטים.